

„INTELLEGUNTUR IN RERUM NATURA ESSE”*

A 'rerum natura' kifejezés megjelenése és mibenléte a Digestában

ERDŐDY JÁNOS
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

I. Bevezetés

A klasszikus jogászok helyes döntéseihez vezető elvek mibenlétével foglalkozó tanulmányában Wolfgang Waldstein – a fides, az igazságosság, a ius naturale és bizonyos jogintézmények természetének vizsgálata mellett – egy teljes fejezetet szentel a rerum natura témakörének.¹ Ennek kapcsán a források tükrében arra keres választ, hogy mit is értettek pontosan a klasszikus jogászok rerum natura alatt, valamint milyen értelemben szolgált ez az egyes döntéseik alapjául. Waldstein kiindulópontját egy, a forrásokon alapuló, árnyalt elemzés elvégzésének szükségessége képezi, mivel – állítása szerint – a kérdés tárgyalására a romanisztikában már sokféleképpen sor került.² Minden idevonatkozó szöveg vizsgálatát tűzi ki célul, főként azokat, amelyek akár a rerum naturát, akár az emberek, illetve állatok fizikai természetét valamilyen értelemben nevesítik. Tekintve, hogy az egyes dolgok természete a döntéshozatal körében játszhat valamiféle – gyakorta burkolt – szerepet, Waldstein praktikusán ezek esetről esetre történő megvitatására vállalkozik. Ebből következően csak egyes eseteket vizsgál meg, amelyekben a rerum naturára, hominumra vagy animaliumra történő hivatkozás fizikai-faktikus értelemben történik. Ettől elkülönítve vizsgálja azokat a szövegeket, amelyekben a jogintézmények természetéről, illetve a természetről normatív értelemben esik szó.³

* A főcímben szereplő fordulat a Digestában Iulianustól származik (Iul. D. 1, 5, 26 [69 dig.]). Jelen írás tartalmában részben megegyezik a Regulae Iuris Interdiszciplináris Kutatócsoport által Prof. Javier Hervada „Kritikai bevezetés a természetjogba” című könyvéről tartott műhelybeszélgetésen (Budapest, 2009. február 3.) „In rerum natura esse in the Digest: from objective reality towards justice” címmel tartott előadásom, valamint a Római Jogászok V. Országos Találkozóján (Budapest, 2009. február 20.) „A döntéshozatal pillérei: rerum natura a római jogban – jogi tények a modern jogban” című előadásom tartalmával.

¹ WOLFGANG WALDSTEIN: Entscheidungsgrundlagen der klassischen römischen Juristen. *ANRW* II, 15. 1976, 3–99.

² WALDSTEIN (1976) i. m. 29–30.

³ WALDSTEIN (1976) i. m. 30.

II. A szekunder irodalomról

Az irodalommal kapcsolatos waldsteini állásponttal (lásd 2. jegyzet) lehet, és talán érdemben kell is vitatkozni. A kérdéssel foglalkozó irodalomra általában jellemző, hogy kifejezetten a rerum naturát taglaló, illetőleg azt középpontba állító munka szinte nem is létezik. Ez alól még magának Waldsteinnek a kiváló dolgozata sem kivétel, hiszen elsődlegesen ez is a klasszikus jogászok döntéshozatalának meghatározó elemeit igyekszik feltárni, és csak ennek keretében, más intézmények taglalása mellett elemzi a rerum natura fogalmát önálló fejezetben bontva ki a kérdést.⁴ A megválaszolandó kérdés – mint az korábban már látható volt – a rerum natura klasszikus jogi értelmére vonatkozik: akkurátus precizitással elemzi a forrásokat, amelynek végeztével átfogó képet kíván rajzolni a fogalom konkrét jelentéséről és szerepéről.

A Waldstein által is hivatkozott Herbert Schambeck írásának címe azt sejteti, hogy a szerző érdemben foglalkozik a rerum natura kérdésével, utóbb azonban ezzel lényegében adós marad: a természeti törvény körében Cicero által hivatkozott értelmet alapítja a rerum naturára, vagyis a jog alapja is ehhez kell, hogy kötődjön. Ezen túlmenően azonban lényegi megállapításai inkább a ius naturaléra vonatkoznak.⁵ Waldstein munkájához szerkezetében hasonló Franz Horak írása, amelyben a szerző – akárcsak Waldstein – a jogászai döntések eredőit kutatja: ebben a munkában is mindössze per tangens kerül bemutatásra a rerum natura problémája. Amíg azonban Waldstein egy teljes fejezetben szigorúan csak a rerum natura mibenlétével foglalkozik, addig Horak a jogintézmények természetének és a természetből eredő adottságokon alapuló szabályosságok (Natur der Rechtsinstituten – Naturgegebenheiten) összehasonlításának keretében tanulmányozza a témát: főként annak feltárására törekszik, hogy milyen szerepük van ezeknek a természetből eredő adottságoknak a döntéshozatal körében. Hangvételtét összességében egyfajta pozitívista szkepticizmus jellemzi. A rerum natura fogalma Horak gondolatrendszerében összességében háttérbe szorul: pusztán logikai alapon vizsgálja a jogászok elé került eseteket. Ahol a rerum natura forrászerűen előkerül, ott is tisztán normatív alapon, az entiméma fogalmának segítségével hívásával igyekszik megoldani a felmerülő problémát.⁶

Ezen kívül azonban a kortárs irodalom azt a tágabb kérdéskört, amelybe a rerum natura fogalma is illeszkedik, vagy a natura vagy a ius naturale oldaláról vizsgálja.⁷ Ebben a körben tehát a rerum natura mint fogalom a natura vagy a ius naturale jobb megértését szolgálja, kevés szó esik azonban magáról a rerum naturáról, annak karakteréről és jelentéséről a jogászai terminológiában. A szerzők között abban a tekintetben

⁴ WALDSTEIN (1976) i. m. 29–68.

⁵ HERBERT SCHAMBECK: *Der Begriff der „Natur der Sache“*. Ein Beitrag zur rechtsphilosophischen Grundlagenforschung. Springer Verlag, Wien, 1964, 13 és skk.

⁶ FRANZ HORAK: *Rationes Decidendi. Entscheidungsbegründungen bei den älteren römischen Juristen bis Labeo*. Band I. Scientia Verlag, Aalen, 1969, 277.

⁷ A natura oldaláról vizsgálja Waldstein, Horak, Kaser, Bretone; a ius naturale (gentium) oldaláról Winkel, Schambeck és Maren Guimarães Tabora. Elsősorban a natura, naturalis ratio és ius naturale valamint az egyes tárgyi jogforrások egymáshoz való viszonyát vizsgálja Archi és Mayer-Maly, előbbi szerző azonban főként Gaius Intitúciói kapcsán folytatja le vizsgálatát.

egyetértés van, hogy a kiindulópont a natura vizsgálata lehet.⁸ Némi pátosszal állapítja meg Bretone, hogy az önmagában értelmes rendet létrehozó, örök és elpusztíthatatlan természettel szembekerülve az ókori embernek okvetlenül tudatában kellett lennie a saját, világban elfoglalt helyének.⁹ Pátosza abból ered, hogy miután ebbéli nézeteit kifejti, rámutat, hogy a természetre jellemző a szokatlan, a szabályostól eltérő létrehozása is, mint amilyen például egy földrengés, vagy akár egy torzszülött gyermeknek a világra jövele.¹⁰ Mi több, vizsgálódását a modern ember felfogásának irányából indítja, amely eszmeiségében éppen egy, a természettől a tudomány által függetlenített, attól egyszersmind elrugaskodott emberképet idealizál.¹¹ Ugyanakkor elismeri a természetben benne rejlő rend létét, ám azt is állítja, hogy az egyéni emberi döntés függvénye, ha ennek alávetjük magunkat, vagy éppen kivonjuk magunkat a hatóköréből.¹² Erre pedig – mint azt maga írja – a tudomány tenne minket képessé, ha mégoly múlandó módon is.¹³ Mindebből következően a természettel szembeni alázata némiképp mesterként: jóllehet megállapításait egyenként helyesléssel lehet fogadni, azonban szavai mögül teljesen másfajta felfogás látszik kirajzolódni: a természetet, és ennek normatív leképezését, a *ius naturalét* másodlagosnak ítéli.¹⁴

Ezen a ponton érdemes egy rövid megjegyzést szentelni a *ius naturale* és *ius gentium* irodalomban elfoglalt helyének. Gyakorta előfordul ugyanis a két kategória kódös mitizálása, nehezen megfogható viszonyrendszerbe állítása, valamint a *ius civilével* való szembeállítása. Tipikus mitizálás figyelhető meg abban az állításban, hogy a *ius gentium* és *naturale* kapcsán kétféle hagyomány összekapcsolásából eredő fogalmi zavarral állunk szemben.¹⁵ Eme állítás annál kevésbé érthető, mivel a *ius gentium* és a *ius naturale* elhatárolása kapcsán abban a kérdésben általános az egyetértés, hogy utóbbi eredője a *natura*, míg előbbi a *naturalis ratióból* származik, valamint hogy a *ius naturale* minden élőlényre irányadó, amíg a *ius gentium* csak az emberekre. A két kategória közötti különbség első tekintetre ennyi, és nem több. A *natura* – ahogy arra Bretone is rámutat – magában hordoz egy rendet, amely bizonyos cél felé mutat. Amikor az ember törekvése (*voluntas* – vö. Ulp. D. 1, 1, 10 pr. [1 reg.]: *constans et perpetua voluntas*), hogy összhangban éljen a természettel, realizálódik, onnantól beszélhetünk erényes életről.¹⁶

⁸ SCHAMBECK i.m. 12–16; MAX KASER: *Ius gentium*. Verlag Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1993, 58–59; LAURENS C. WINKEL: Einige Bemerkungen über das *ius naturale* und *ius gentium*. In: *Ars boni et aequi. Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*. Stuttgart, 1993, 443–449; MAREN GUIMARÃES TABORDA: La jurisprudence classique Romaine et la construction d'un droit des affaires fondé sur la fides. In: *RIDA XLVIII (2001)*. 180–181.; MARIO BRETONE: *I fondamenti del diritto romano. Le cose e la natura*. Editori Lateranza, Roma, 2001. 113–121.

⁹ BRETONE (2001) i. m. 114–115.

¹⁰ Uo. 116.

¹¹ Uo. 113.

¹² Uo. 120.

¹³ Uo. 114.

¹⁴ Más összefüggésben vö. MARIO BRETONE: *Tecniche e ideologie dei giuristi romani*. Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1982, 32.

¹⁵ „La conjugaison de la tradition philosophique grecque avec la tradition juridico-positive romaine explique cette confusion.” Vö. GUIMARÃES TABORDA i. m. 181.

¹⁶ Vö. JAVIER HERVADA: *Kritikai bevezetés a természetjogba*. Budapest: Szent István Társulat, 2004, 18–19.

A kérdés az, hogy ennek a törekvésnek, készítésnek honnét kell származnia. Csak a természetből magából eredhet, és figyelembe véve az ember képességét a megismerésre (azzal együtt, hogy a természet maradéktalan megismerése nehézségekbe ütközik), a naturából az ember számára leszűrt közös ismeret a naturalis ratio által kerül közvetítésre.

Ami a *ius naturale*, vagy akár a *ius gentium* és a *ius civile* egymással való szembeállítását illeti, jóllehet az egy helyes megállapítás, hogy a három normarendszer azonos szinten helyezkedik el, ekként adódhatna a feltételezés, hogy akkor ezek egymással nyilván konkuráltak is.¹⁷ Kaser ugyanakkor felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy eme normarendszerek egymás melletti megjelenítése Ulpianus munkásságának köszönhető, így nem lát alapot annak feltételezésére, hogy ezek egymás ellentétpárjai lettek volna.¹⁸ Ugyanakkor Kaser is elismeri az elsődleges fontosságát, hogy valamilyeni, a naturához kapcsolódó fogalom vizsgálata a konkrét természeti jelenségek összefüggésében kivitelezhető.¹⁹

III. A waldsteini elemzés általános hozadékai

1. A Waldstein által vizsgált és az önálló forráskutatás nyomán adódó források összevetése általában: számszerűség, eltérések, az eltérések lehetséges okai

Waldstein abból indul ki, hogy a *natura* kifejezés 128 helyen fordul elő a jogászok írásaiban – az alapul vett szövegek merítési köre tehát nem korlátozódik kizárólag a Digestára.²⁰ Ehhez képest a jelen írás alapját – az IntraText Digital Library adatbázisára támaszkodva – 51 olyan, csak a Digestából származó vélemény képezi, ahol kizárólag a *rerum natura* kifejezés fordul elő.²¹ Waldsteinnél ezzel szemben csak a *rerum natura*val foglalkozó fejezetekből 82 szöveghivatkozás emelhető ki. Ugyanakkor van 11 olyan szöveg is, amelyet Waldstein egyáltalán nem említ, jóllehet a *rerum natura* kifejezés fellelhető bennük.²² A waldsteini szövegek tüzetesebb átvizsgálása nyomán

¹⁷ Vö. pl. WINKEL i. m. 444.

¹⁸ Vö. KASER i. m. 58.

¹⁹ Uo.

²⁰ A szövegek utólagos módosításával kapcsolatosan rámutat arra, hogy igen sok jogász munkájában, számtalan alkalommal fordulnak elő ilyen hivatkozások, és ez a tény eleve lehetetlenné teszi, hogy minden egyes helyen interpolációra gyanakodhassunk. Ugyanakkor nem zárja ki, hogy egyik-másik hely tekintetében helytálló lehet a szövegmodosítás feltételezése. Részletesen vö. WALDSTEIN (1976) 30.

²¹ Az IntraText Digital Library egy digitális könyvtár, amely több mint 40 nyelven tartalmaz irodalmi, filozófiai, tudományos és vallási tárgyú szövegeket. A szakértőkből álló szerkesztőbizottság tudományos igényességre és pontosságra törekedve állította össze, és bővíti a portál tartalmát. A portál több szempontot figyelembe vevő saját keresőmotorral rendelkezik; a szövegek hypertext formátumúak, vagyis lehetőség van egy adott szó, illetve kifejezés előfordulásainak keresésére is. A portál elérhető a www.intratext.com címen; a latin nyelvű alportál a www.intratext.com/LAT/ címről érhető el közvetlenül.

²² Ezek a Waldsteinnél nem szereplő szövegek az alábbiak: Iul. D. 1, 5, 26 (69 dig.); Ulp. D. 13, 5, 16, 3 (27 ad ed.); Ulp. D. 19, 5, 4 (30 ad Sab.); Gai. D. 22,1, 28, 1 (2 rer. cott.); Mod. D. 38, 10, 4 pr. (12 pand.); Iav. D. 41, 2, 23, 2 (1 epist.); Paul. D. 45, 1, 73pr. (24 ad ed.); Alf. D. 48, 22, 3 (1 epit.); Paul. D. 49, 8, 3, 1 (16 resp.); Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.); Cels. D. 50, 17, 188, 1 (17 dig.).

megállapítható, hogy a 31 szövegből *expressis verbis* egyetlenben sem fordul elő *rerum natura* kifejezés. Mégis fontos kiemelni, hogy pusztán nyelvi-formai alapon ezek a szövegek nem rekeszthetők ki: már a szövegek elsődleges olvasata is egyértelműen abba az irányba mutat, hogy tartalmilag kapcsolódnak a dolog természetének témaköréhez, azonban a részletes elemzéstől – nehogy a *rerum natura*-val való foglalatokódás parttalanná válják – jelenleg el kell tekinteni.

2. *A waldsteini kategorizálás*

Waldstein legelőször az *in rerum natura esse* kifejezéssel foglalkozik, amely dolgok, *operae*, valamint emberi személyek tényleges létezésére utal az egyes szövegekben. Ebben a körben kiindulópontul szolgál, hogy birtok csak olyan dologon állhat fenn, amely létezik.²³ Ebből következik, hogy a dolgok felett fennállható dologi jogi jogosultságok is osztják a dolog sorsát, ekként annak elpusztulása esetén a jogosultság is elenyészik.²⁴ A dolog pusztulásáért, elhasználásért való felelősség léphet ennek a helyébe, illetőleg – ezzel párhuzamosan vagy emellett – a szerződésből vagy végrendeletből eredő deliktualis felelősség, amely szintén csak korábban létező dolgokra vonatkozhat.²⁵ *Operae* alatt olyan emberi cselekvéseket értünk, amelyek nem tekinthetők általánosan létezőnek, csak attól, amikor az emberi cselekvés elvégzése (a szolgáltatás nyújtása) esedékessé válik.²⁶ Megjelenik még ez a kifejezés az ember létezésével kapcsolatban is, valamint egy esetben a *conceptus* is úgy tekintendő, mint aki *in rerum natura* est.²⁷ Ez utóbbi esetkörből, amely már az *in rerum natura esse* fordulat tágabb, az objektív létezés kifejezésének irányába mutat, okszerűen következnek azok az esetek, ahol az *in rerum natura esse* az objektív valóságra utal. Az ide sorolható tényállások objektív valóságát nem rontja le az a tény, hogy az emberi tudat nem minden esetben képes átfogni ezeket.²⁸ Ezt követően a *rerum natura* olyan értelmét vizsgálja, amellyel kapcsolatban a vonatkozó szövegek egy bizonyos dolog sajátos jellegét, vagy specifikus természetét hangsúlyozzák. Ezen belül említésre kerül a kölcsön, amelynek keretében az adós ugyanabból a dologfajtából – tehát ugyanolyan nemű és természetű dologból – ugyanannyit köteles visszaadni. Hasonlóképpen jelentős lehet az esetekben szereplő konkrét dolgok specifikus jellege egy hagyaték tartalmának meghatározásakor, vagy összekeveredett, egyesült, illetve feldolgozás révén egyesített dolgok tulajdoni viszonyainak rendezésekor.²⁹ Végezetül foglalkozik a természetes gyümölcsök, a természetes dologpusztulás kérdéseivel; a *natura humanae condicionis* eseteivel, mint amilyen például a betegség, a jellem, a valamire való hajlam vagy hajlandóság, a rokonság egyes kérdéseivel, valamint a már teleologikus és normatív adottságokat megjelenítő *natura rei* témájával is.³⁰

²³ WALDSTEIN (1976) i. m. 31.

²⁴ Uo. 31.

²⁵ Uo. 31–32.

²⁶ Uo. 32–33.

²⁷ Uo. 34.

²⁸ Uo. 34–37.

²⁹ Uo. 37–42.

³⁰ Uo. 42–51.

IV. A rerum natura önálló vizsgálata

1. A konkrét források és a waldsteini kategóriák egymásnak való megfeleléséről

Jelen írás keretében csak a Digesta forrásainak vizsgálatára került sor, Waldstein ennél tágabb körből merített: számos helyen hivatkozik a Digestán kívül vagy amellet egyéb forrásokra is (Gaius Institúciói, Iustinianus Institúciói, Paulus Sententiái). Ezen túlmenően kiemelendő, hogy első lépésként kizárólag nyelvi-formai alapon történt a releváns forrásszövegek kiválasztása, vagyis a vizsgálat tárgya az volt, hogy a rerum natura kifejezés hol fordul elő a Digesta szövegeiben. Kezdetben eme kérdés tisztázása elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy később – mint ahogy azt Waldstein is tette – egy ennél tágabb körből is lehessen forrásokat meríteni, megvizsgálva azokat a szövegeket, ahol a natura önmagában és más összetételekben vagy a naturaliter kifejezések fordulnak elő. Mindez azért szükséges, mert a rerum natura forrásbeli használatának megértésével, és a kifejezésnek tulajdonított jelentés vagy jelentések feltérképezésével, a tágabb körből származó szövegek értelmezése is könnyebbé válik. Harmadik lépésként pedig lehetővé válhat a normatív keret (ius naturale és ius gentium) mibenlétének, valamint az igazságosság kérdésének elemző vizsgálata is.

A fentiekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a waldsteini csoportosításból három kategória foglalkozik közvetlenül a rerum natura kérdésével: (1) az in rerum natura esse kifejezés mint a létezés, illetve (2) mint az objektív valóság kifejezése, valamint (3) a rerum natura mint az egyes dolgok különleges jellegének vagy specifikus természetének mutatója. Ezen a ponton logikusan adódik néhány további kérdés, jelesül, hogy Waldstein hogyan sorolja be az egyes szövegeket ezekbe a kategóriákba, ez a besorolás minden esetben elfogadható-e, illetőleg hogy mindezek fényében a kimaradó 11 szöveg egyáltalán kategorizálható-e; ha nem, akkor ennek mi az oka, illetve ha igen, akkor hova tarthatnak. A feltett kérdések megválaszolását legalább részben megkönnyítendő, álljon itt egy összefoglaló táblázat a vizsgáldóság körébe vont 51 szöveggel.

A félkövéren és dőlten szedett forráshivatkozások a Waldsteinnél nem szereplő szövegek; ezek esetében maguk a sorok is szürkén jelennek meg a könnyebb átláthatóság kedvéért. Mindhárom kategórián belül két-két oszlop található: az egyikben „W”-vel jelölve a waldsteini beosztást, a másikban „X”-el a saját elemzés nyomán kialakult meggyőződést. Az „X” jel utáni esetleges „?” (kérdőjel) a beosztás vitatható voltát jelöli; az ezekre vonatkozó elgondolások utóbb kifejtésre kerülnek.

	In rerum natura esse – a tényleges létezés kifejeződése		In rerum natura esse – az objektív valóság kifejeződése		Dolgok különleges jellege / specifikus természete	
1. Iul. D. 1, 5, 26 (69 dig.)		X				
2. Afric. D. 3, 5, 48 (8 quaest.)	W	X				
3. Paul. D. 5, 1, 28, 5 (17 ad Plaut.)			W	X		
4. Gai. D. 5, 3, 21 (6 ad ed. provinc.)	W	X				
5. Paul. D. 7, 7, 1 (2 ad ed.)	W	X?				X?
6. Paul. D. 12, 2, 30, 1 (18 ad ed.)	W	X				
7. Iul. D. 12, 6, 32pr. (10 dig.)	W	X				

	In rerum natura esse – a tényleges létezés kifejeződése		In rerum natura esse – az objektív valóság kifejeződése		Dolgok különleges jellege / specifikus természete	
8. Ulp. D. 13, 5, 16, 3 (27 ad ed.)				X?		X?
9. Pomp. D. 15, 2, 3 (4 ad Q. Muc.)	W	X				
10. Paul. D. 15, 3, 19 (4 quaest.)	W	X				
11. Paul. D. 18, 1, 15pr. (5 ad Sab.)	W	X				
12. Pomp. D. 18, 4, 1 (9 ad Sab.)	W	X				
13. Ulp. D. 19, 5, 4 (30 ad Sab.)				X		
14. Marci. D. 20, 1, 13, 5 (l. s. ad form. hypoth.)	W	X				
15. Gai. D. 22,1, 28, 1 (2 rer. cott.)				X		
16. Ulp. D. 23, 3, 14 (34 ad ed.)	W	X				
17. Iav. D. 24, 1, 50, 1 (13 epist.)	W	X				
18. Ulp. D. 25, 2, 17, 2 (30 ad ed.)	W	X				
19. Pomp. D. 26, 7, 61 (20 epist.)	W	X				
20. Cels. D. 28, 5, 60, 6 (16 dig.)	W	X				
21. Pomp. D. 30, 16pr. (5 ad Sab.)	W	X				
22. Pomp. D. 30, 24pr. (5 ad Sab.)	W	X				
23. Pomp. D. 30, 48, 1 (6 ad Sab.)	W	X				
24. Gai. D. 30, 69, 5 (2 de legatis ad ed. pr.)	W	X				
25. Iul. D. 30, 84, 7 (33 dig.)	W	X				
26. Afric. D. 30, 108, 10 (5 quaest.)	W	X				
27. Scaev. D. 32, 37, 3 (18 dig.)	W	X				
28. Pomp. D. 33, 2, 6 (15 ad Sab.)	W	X				
29. Iav. D. 33, 6, 7, 1 (2 ex post. Lab.)	W	X?		X?		
30. Iav. D. 35, 1, 40, 4 (2 ex post. Lab.)	W	X				
31. Pomp. D. 36, 2, 22pr. (5 ad Q. Muc.)	W	X				
32. Paul. D. 37, 6, 2 pr. (41 ad ed.)	W	X				
33. Paul. D. 38, 1, 20 pr. (40 ad ed.)	W	X				
34. Ulp. D. 38, 1, 9 pr. (34 ad Sab.)	W	X?				X?
35. Mod. D. 38, 10, 4 pr. (12 pand.)				X		
36. Ulp. D. 38, 16, 3, 10 (14 ad Sab.)			W	X		
37. Iul. D. 38, 16, 6 (59 dig.)	W	X				
38. Cels. D. 38, 16, 7 (28 dig.)	W	X				
39. Maec. D. 40, 5, 54 (16 fideic.)	W	X				
40. Paul. D. 41, 2, 3, 21 (54 ad ed.)	W	X				
41. Iav. D. 41, 2, 23, 2 (1 epist.)				X?		X?
42. Paul. D. 42, 2, 3 (9 ad Plaut.)	W	X				
43. Paul. D. 42, 2, 8 (4 ad Sab.)	W	X				
44. Paul. D. 45, 1, 73pr. (24 ad ed.)				X		
45. Iul. D. 46, 3, 36 (1 ad Urs. Ferozem)			W	X		
46. Paul. D. 46, 3, 98, 8 (15 quaest.)	W	X				
47. Alf. D. 48, 22, 3 (1 epit.)				X?		X?
48. Paul. D. 49, 8, 3, 1 (16 resp.)				X		
49. Ulp. D. 50, 17, 135 (23 ad ed.)	W	X?		X?		
50. Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.)				X		
51. Cels. D. 50, 17, 188, 1 (17 dig.)				X		

2. Az egyes kategóriákon belüli lehetséges alcsoportok kérdéséhez

Az in rerum natura esse fordulat a forrásokban legtöbbször (38 szövegben) a tényleges létezésre utal; erre már Waldstein is rámutatott.³¹ Az eme témával foglalkozó szövegek részben meghatározott dolgok létezésével vagy nem létezésével, részben pedig az emberek élő vagy halott voltával foglalkoznak. Összesen 14 olyan szöveggel találkozhatunk, amelyek emberekkel kapcsolatosan használják az in rerum natura esse kifejezést. Megjegyzendő, hogy nem csupán szabad személyek, hanem rabszolgák vonatkozásában is megjelenik ez a kifejezés. Ezek közül a szövegek közül mindössze egynek a besorolása vitatható.

2. 1. RERUM NATURA MINT A TÉNYLEGES LÉTEZÉS KIFEJEZŐJE

2. 1. 1. A RERUM NATURA KIFEJEZÉS EMBEREK LÉTEZÉSE VONATKOZÁSÁBAN

A szabad személyekre vonatkozó szövegek öröklési jogi témájúak: a tényállásokban az örökös vagy a hagyományos halálának tényéből ered a konkrét jogi kérdés, a jogászok pedig az indokolásban hivatkoznak arra, hogy a tényállásban szereplő személy in rerum natura non est. Magára a halál tényére decedere ígét, valamint a mors főnevet használják. Ezekhez képest az in rerum natura non esse, vagy az in rerum natura esse desinere fordulatok absztraktabbak, technikusatöbbek a köznapri értelemben is használt kifejezéseknél.

Jó példája a fentieknek Pomponius egyik véleménye:

Pomp. D. 36, 2, 22 pr. (5 ad Q. Muc.)

Si titio, "cum is annorum quattuordecim esset factus", legatum fuerit et is ante quartum decimum annum decesserit, verum est ad heredem eius legatum non transire, quoniam non solum diem, sed et condicionem hoc legatum in se continet "si effectus esset annorum quattuordecim", qui autem in rerum natura non esset, annorum quattuordecim esse non intellexeretur. nec interest, utrum scribatur "si annorum quattuordecim factus erit" an ita cum priore scriptura per condicionem tempus demonstratur, sequenti per tempus condicio, utrubique tamen eadem condicio est.

Egy végrendeletben Titius javára akként rendel hagyományt az örökhagyó, hogy kiköti: akkor kaphatja meg, mihelyt betölti tizennegyedik életévét. A vita abból adódik, hogy Titius a tizennegyedik születésnapja előtt meghal (ante quartum decimum annum decesserit); Titius örököse és a végrendeleti örökös perre mennek, vajon ki kell-e adni a hagyományt Titius örökösének is. Pomponius úgy foglal állást, hogy Titius örököse nem jogosult a hagyomány kiadásának követelésére, mivel a hagyományrendelet csak formailag tartalmaz időtűzést, értelme szerint azonban ez feltételnek tekintendő, mintha azt írták volna, hogy „ha betölti a tizenégyet”. Aki pedig meghalt (qui autem in rerum natura non esset), az nem tekinthető tizenégy évesnek. Mi több,

³¹ WALDSTEIN (1976) i. m. 29.

Pomponius szerint nem számít, hogy a juttatást feltételhez vagy időtűzéshez kötik: ha az nem következik be, a jogszerzésre sem kerülhet sor.³² Az örökösök vonatkozásában Iulianus egy szövege hozható példának:

Iul. D. 38, 16, 6 (59 dig.)

Titius exheredato filio extraneum heredem sub condicione instituit: quaesitum est, si post mortem patris pendente condicione filius uxorem duxisset et filium procreasset et decessisset, deinde condicio instituti heredis defecisset, an ad hunc postumum nepotem legitima hereditas avi pertineret. respondit: qui post mortem avi sui concipitur, is neque legitimam hereditatem eius tamquam suus heres neque bonorum possessionem tamquam cognatus accipere potest, quia lex duodecim tabularum eum vocat ad hereditatem, qui moriente eo, de cuius bonis quaeritur, in rerum natura fuerit.

Az eset szerint Titius kitagadta fiát, majd egy házon kívüli személyt nevezett meg örökösének, feltétel tűzése mellett. A jogásznak feltett kérdés szerint, amennyiben az apa halála után, de még a feltétel teljesülése előtt a fiú megházasodik, gyermeke lesz, majd meghal, a feltétel pedig utóbb nem teljesül, vajon a postumus unoka lehet-e a nagyapa törvényes örököse. Iulianus rámutat, hogy a gyermek, aki a nagyapja halála után fogant, nem lehet sem suus mint legitimus heres, és nem jogosult a praetori bonorum possessióra sem mint kognát rokon, mivel a XII táblás törvény szerint az a személy hívható meg örökösként, aki az örökhagyó halála idején már létezik (qui moriente eo, de cuius bonis quaeritur, in rerum natura fuerit).³³

Az in rerum natura esse fordulat a méhmagzattal kapcsolatban az előbbi Iulianus-szöveg folytatásában fordul elő. A Iulianus-hely csak annyit állít: aki az örökhagyó halálakor már létezett. Ebből arra következtethetnénk, hogy Iulianus – a XII táblás törvény szellemében – kizárólag a már megszületett gyerekekre vonatkoztatja a véleményét, vagyis olyanra, aki a jog számára is személyként jelenhet meg. Ennek a véleménynek a kiterjesztése olvasható Celsus tollából:

Cels. D. 38, 16, 7 (28 dig.)

Vel si vivo eo conceptus est, quia conceptus quodammodo in rerum natura esse existimatur.

A szöveg szerint akkor is meghívható valaki örökösnek, ha már az örökhagyó életében megfogant, mivel aki már megfogant, valamiként létezőnek tekintendő; azonban ez a vélemény még csak a civiljognak a közjó érdekében történő kiegészítése vagy

³² Hasonló témájú az a szöveg, amely szerint abban az esetben, amikor két személynek együttesen hagyományozták ugyanazt a dolgot, és az egyikük meghal, Pomponius szerint úgy helyes, ha a másik ugyanúgy csak a felerészt kapja meg. (Pomp. D. 30, 16pr. [5 ad Sab.]: *Si duobus res coniunctim legata sit, quamvis alter in rerum natura non fuerit, alteri solam partem deberi puto verum esse.*)

³³ Ehhez hasonlóan lásd még Maec. D. 40, 5, 54 (16 fideic.), illetve Paul. D. 37, 6, 2 pr. (41 ad ed.). Ez utóbbi szövegben azonban a *nondum in rerum natura erat* kifejezés magyarázatul szolgál: az osztályra bocsátásra vonatkozó kötelezettség azt a leszármazottat is terheli, aki az örökhagyó halálakor még nem létezett.

kiegészítése irányába mutat.³⁴ Ezen a ponton érdemes még egy szempontra felhívni a figyelmet. Bretone hangsúlyozza, hogy mindkét vélemény közös premisszája a postumus suus heresi minőségének feltételezése. Ezt az álláspontot szembe lehet állítani egy Paulus véleménnyel, amely szerint adott egy nagyapa, aki felszabadít egy rabszolgát, aki ezután valamikor meghal. A nagyapa túlélve felszabadítottját végrendelkezik, ezt követően valamikor ő is meghal. Halála után fogant unokájának a jogász véleménye szerint joga van bonorum possessio contra tabulas keretében követelni a hagyatékot. Paulus e helyütt utal is a Iulianus és közte fennálló véleménykülönbségre, amikor rámutat, hogy Iulianus véleménye (ekként Celsusé is) csak a törvényes öröklés esetkörüire vonatkozott, valamint ebben az esetben csak a hagyaték praetori birtoka volt kérdéses.³⁵ A Digesta elején, a személyállapotokkal foglalkozó titulusban Iulianus sokkal inkább egyértelműen fogalmaz:

Iul. D. 1, 5, 26 (69 dig.)

Qui in utero sunt, in toto paene iure civili intelleguntur in rerum natura esse. nam et legitimae hereditates his restituuntur: et si praegnas mulier ab hostibus capta sit, id quod natum erit postliminium habet, item patris vel matris condicionem sequitur: praeterea si ancilla praegnas subrepta fuerit, quamvis apud bonae fidei emptorem pepererit, id quod natum erit tamquam furtivum usu non capitur: his consequens est, ut libertus quoque, quamdiu patroni filius nasci possit, eo iure sit, quo sunt qui patronos habent.

A jogász véleménye szerint a még az anyaméhben lévő gyermeket már a civiljog szabályai szerint is csaknem teljesen létezőnek kell tekinteni. A szöveg további részében számos példát hoz fel a jogász véleménye alátámasztására, abból az irányból közelítve meg a kérdést, hogy a méhmagzat – ha feltételes jelleggel is – szerezhet-e jogokat. Ilyen példák, hogy az öröksége átszáll a még meg nem született magzatra; vagy ha a várandósan, ellenség által elfogott anya a fogságban megszüli gyermekét, annak postliminiuma lesz, ekként az apja vagy az anyja jogállását követi; ugyanígy, ha az ellopott várandós rabszolganő a jóhiszemű vevőnél szüli meg gyermekét, akkor a gyermeket nem lehet elbirtokolni, mivel az lopottnak tekintendő.³⁶ Közös ezekben a véleményekben, hogy elismerik a méhmagzatot mint élőlényt, azzal együtt, hogy a megfogalma-

³⁴ Vö. Pap. D. 1, 1, 7, 1 (2 def.): „.... adiuvandi [...] vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam.”

³⁵ Paul. D. 38, 2, 47, 3 (11 resp.): *Paulus respondit nepotem etiam post mortem avi conceptum superstite liberto bonorum possessionem contra tabulas liberti aviti petere posse et ad hereditatem legitimam eius admitti: responsum enim iuliani tantum ad hereditatem legitimam, item bonorum possessionem avi petendam pertinere.* Vö. BRENONE (2001) i. m. 31. és 120.

³⁶ A méhmagzatra vonatkozóan még egy forráshely említhető: Cels. D. 28, 5, 60, 6 (16 dig.). Az örökösnevezés szerint Titius és Maevius egyaránt a hagyaték egyharmad-egyharmad részére lesznek jogosultak, akként, hogy ha egy bizonyos hajó megjön Ázsiából, Titius kapja meg a maradék egyharmadot is. Innentől a kérdés az, hogy Titius azonnal a hagyaték felének lesz-e az örököse vagy csak az egyharmadnak, ám két örökös kinevezése történt meg, akként, hogy Titius vagy a felét, vagy a kétharmadát fogja kapni, tehát csak egyhatod sorsa kérdéses: ha a feltétel bekövetkezik, Titius kétharmadot kap, ha nem következik be, az egyhatod Maevius örökrészéhez nő hozzá. Ha Titius a feltétel bekövetkezése előtt

zásokból valamiféle árnyalt utalás is kiolvasható a már megszületett személy és a „megszületni készülő” helyzetének különbségére.

Ennek a Iulianus-szövegnek egy fordulata további figyelmet érdemel: az ellopott várandós rabszolganő kapcsán (*ancilla praegnas subrepta*) a jogász – némi „távolságtartással” – azt állítja, hogy a gyermek felett a jóhiszemű vevőnek nem keletkezik hatalma, hiszen mintegy lopottnak minősül (*tamquam furtivum*). Az említett „távolságtartásra” a gyermek vonatkozásában használt névmás (*id* – semleges alak!), és az ezzel egyeztetett adverbium utal: ezáltal Iulianus nem foglal állást abban a kérdésben, hogy embernek vagy tárgynak tekinti a rabszolgát, tehát annak gyermekét is.³⁷ Az előbbi szöveghez nagyon hasonló megfogalmazással találkozhatunk Pomponius egyik, a hagyományrendeléssel összefüggő véleményében is:

Pomp. D. 30, 24pr. (5 ad Sab.)

Quod in rerum natura adhuc non sit, legari posse, veluti “quidquid illa ancilla peperisset”, constitit: vel ita “ex vino quod in fundo meo natum est” vel “fetus tantum dato”.

A jogász elvi élel hangsúlyozza, hogy olyan dolog is hagyomány tárgyává tehető, amely a hagyományrendelés pillanatában még nem létezik (*quod in rerum natura adhuc non sit*), mint például, amikor valaki úgy rendelkezik, hogy „ami ettől és ettől a rabszolganőtől születik”, vagy „a földemen megtermő borból”, vagy „a termésből ennyi adassék”.³⁸ Bár az eddigi logikát némiképp megbontja, mégsem kerülhető el e helyütt egy Gaius véleményére történő hivatkozás. Ez a szöveg a korábban már vázolt csoportosításban az objektív valóság leképezésének kategóriájába tartozik, mégis itt szükséges bemutatni, mivel éles a kontraszt Iulianus és Gaius véleménye között.

meghal, azután a feltétel teljesül, az egyhatodot mégsem Titius örökösének részéhez, hanem Maevius örökrészéhez fog hozzájárni, mivel Titius akkor halt meg, amikor még kérdéses volt, melyikük kapja az egyhatodot, és nem lehet annak átadni valamit, aki az átadás pillanatában nem létezik. Jóllehet a vélemény látszólag éppen a korábban mondottakat rontja le, a valóságban azonban arról van szó, hogy a hagyatékat átadása a fizikai értelemben vett átadást jelenti: arra, ami még maga sem biztos, nem lehet a nővédékjog szabályait alkalmazni, mert ez csak növelné az eset körüli bizonytalanságot.

³⁷ Logikus érv lehet ebben a körben, hogy a semleges alak használata élettelen esetében indokolt, érdemes azonban a mindennapi nyelvhasználatban fellelhető hanyag fogalmazásra gondolni. Ilyen például a magyarban az ‘ez – az’ mutató névmások személyek esetében is megjelenő, egyébként udvariatlan használat, vagy akár ugyanez az angol (‘that man’ a ‘the man’ helyett – jóllehet angolul már annyira meggyökeresedett az előbbi fordulat, hogy nem számít még stílári hibának sem), vagy akár a franciában a prezentatív szerkezetre (*c’est – ce sont*), amely mára egy önálló nyelvi jelenséggé vált, és mellőzése bizonyos szituációkban nyelvi hibának tekinthető. Ugyanakkor elképzelhető magyarázat a semleges névmás használatára, hogy a születés előtt még nem tudható biztosan a gyermek neme, ekként sem a hímnemű, sem pedig a nőnemű névmás használata nem indokolt.

³⁸ Kifejezetten dologként kezeli a rabszolgát Pomp. D. 30, 48, 1 (6 ad Sab.), amely szerint, ha az örökösök közül az egyik a hagyománynak szánt rabszolgát megöli, ebben az esetben az az örököstárs, akinek a cselekmény, és a dolog elpusztulása nem róható fel, nem tehető felelőssé. Ezzel ellentétesen Gai. D. 30, 69, 5 (2 de legatis ad ed. pr.): „*Si res quae legata est an in rerum natura sit dubitetur; forte si dubium sit, an homo legatus vivat...*”. Kaser is utal rá, hogy a rabszolga mikénti megítélése vitatott volt; emberi mivoltának filozófiai alapokon nyugvó elismerése a köztársaság kor jogászainak érdeme. Lásd KASER i. m. 79.

Gai. D. 22, 1, 28, 1 (2 rer. cott.)

Partus vero ancillae in fructu non est itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparaverit.

A gaiusi állítás szerint a rabszolganő gyermeke (partus ancillae) nem számít gyümölcsnek, ekként az úr tulajdonába tartozik. Ezen a ponton már az is figyelmet érdemel, hogy Gaius a parere ige supinumából főnévvé vált partus szót használja a gyermekre, utód értelemben, amíg Iulianus inkább körülíráshoz folyamodik (id quod natum erit – az, ami születni fog). Gaius érvelése akként folytatódik, hogy nem gyümölcs a gyermek, mivel képtelenség, hogy az embert gyümölcsnek tekintsük, hiszen a rerum natura minden gyümölcsöt az ember érdekében, az ember hasznára hoz létre. Ebben a kontextusban tehát tisztán látható, hogy a rerum naturát Gaius annak, a külvilágban tapasztalható objektív valóságnak a nyelvi leképezésére használja, amelyben léteznek egyfelől az emberek, másfelől pedig léteznek gyümölcsök, amely utóbbiak célja és lényege éppen abban áll, hogy az embernek tessenek, hasznára váljanak.³⁹ Az egyéb szöveghelyeken többnyire a rabszolga halálának ténye magának a tényállásnak képezi olyan releváns elemét, amelytől az eset konkrét jogi minősítése függ. Mint ahogy azt Iulianusnál olvashatjuk:

Iul. D. 12, 6, 32pr. (10 dig.)

Cum is qui pamphilum aut stichum debet simul utrumque solverit, si posteaquam utrumque solverit, aut uterque aut alter ex his desiit in rerum natura esse, nihil repetet: id enim remanebit in soluto quod superest.

A conditio indebiti körébe tartozó eset szerint a kötelem tárgya Pamphilus vagy Stichus szolgáltatása. Az adós egyszerre mindkettővel teljesít, ám ennek megtörténte után, akár mindkét rabszolga, akár csak az egyikük meghal (desiit in rerum natura esse), semmi sem jár neki vissza, mivel a túlélő rabszolgával tekintendő teljesítettnek kötelem. E helyütt tehát a rabszolgák legalább egyikének halála nyomán vetődik fel a kérdés, hogy az alternatív szolgáltatás főszabályát, amely szerint ellenkező kikötés hiányában az adós jogosult a teljesítés tárgyát megválasztani, felülírja-e akár az egyik potenciális tárgy nem az adósnak felróható okból történő elenyészése, ekként a kötelemnek ebben az irányban való lehetetlenülése. A Iulianus által adott válasz egybevág egy másik véleménnyel is, jelesül ilyen esetekben a fennmaradó tárggyal kell teljesíteni.⁴⁰ Létezik még három további vélemény is, amelyekben az in rerum natura esse egy rabszolga létezésére, vagy ennek hiányára vonatkozott, még hozzá akként, hogy az egyik időpillanatban létező rabszolga egy másik, későbbi időpillanatban már nem létezik, és ennek a létezés körében bekövetkezett változásnak van hatása az eset jogi minősítésére.⁴¹

³⁹ Ezzel lényegében egyezően KASER i. m. 79-80. Sztoikus felfogásra utal, amely szerint az ember emberről mivolta születéséből eredő természetén alapul.

⁴⁰ Vö. Paul. D. 18, 1, 34, 6 (33 ad ed.).

⁴¹ Ezek az esetek: Paul D. 12, 2, 30, 1 (18 ad ed.); Pomp. D. 15, 2, 3 (4 ad Q. Muc.); Iav. D. 24, 1, 50, 1 (13 epist.).

2. 1. 2. A RERUM NATURA EGYES DOLGOK LÉTEZÉSE VONATKOZÁSÁBAN

Dolgok létezése, vagy ennek hiánya általában: közérthető – egybevág azzal, amit a mindennapokban valaminek a létén vagy nemlétén értünk. Ehhez képest érdekes Gaius egyik véleménye, amely Ulpianusnak egy *senatus consultum*-ról szóló tudósítását értelmezi, amely *senatus consultum* szerint, akitől sikeresen elperlik a hagyatékot, az azt a vételárat köteles visszatéríteni, amennyiért a hagyaték tárgyai hozzá kerültek, függetlenül attól, hogy a dolog a hagyatéki per előtt *deperditum* (elpusztult) vagy *deminutum* (értéke csökkent).⁴² Az ehhez társuló gaiusi értelmezés szerint *deperditum* (elpusztultnak, elveszettnek) tekintendő az, ami már nem létezik, *deminutum* (értékcsökkentőnek) tekintendő az, ami a hagyatékból elbirtoklás okán kikerült.⁴³

Mint az korábban már említésre került, 38 olyan szöveg található a *Digestában*, ahol az *in rerum natura esse* fordulat a tényleges létezés kifejezésére szolgál; ebből 14 szöveg vonatkozott emberek létezésére, a fennmaradó 24 szöveg túlnyomó részben pedig valamely – tág értelemben vett – dolog létezését vagy nemlétét jelöli. Ez a kiterjesztő értelmezés e helyütt azért szükséges, mert a rendelkezésre álló szövegek nem egységesek. Először is, nem mind a 24 szöveg foglalkozik dolgok létezésével: néhol egyáltalán nem dolog jelenik meg a szövegekben (lásd pl. *operae* esete), néhol pedig a dolog nem *res* formában, hanem tágabb, vagy más elnevezéssel kerül említésre (*hereditas* – *legatum*). Előbbiek önálló kategóriába sorolása számuk miatt nem indokolt, utóbbiak esetében éppen sokféleségük okán a további kategorizálás nem lehetséges, illetve szükségtelenül bonyolítaná az amúgy sem könnyen átlátható helyzetet.⁴⁴ Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a *rerum natura* ilyen, szűkítő értelmű vizsgálata önálló dolgozat tárgyát kell, hogy képezze. Ennek oka – a források jelentős számán túlmenően – az, hogy eme elemzés körében szükséges lehet a ’*res*’ kifejezés értelmének és használati körének részletesebb feltárása, bemutatása is. Egy ilyen léptékű elemzés a jelen írás kereteit minden bizonnyal szétfeszítené.

⁴² Vö. Ulp. D. 5, 3, 20, 17 (15 ad ed.).

⁴³ Bretone ebben a körben a *deperditum* és *deminutum* kifejezéseket szembe állítja az *abesse* fordulattal, és Ulpianus alapján (Ulp. D. 50, 16, 13, 1 [7 ad ed.]) úgy értelmezi, hogy egy dolog akkor is más, új dolog lesz, ha a külseje megváltozik, ha az átalakul. Vö. BRETONE (2001) 75. Ehhez képest árnyaltabb, egyszerűsített több véleményt felvonultató Paulus véleménye (Paul. D. 46, 3, 98, 8 [15 quaest.]), amely – az előbbiekhez hasonlóan – dolgok jellegének, külső megjelenésének valamiféle változásával kapcsolatos: az általános felfogáshoz csatlakozva nem fogadja el Celsus véleményét, amely szerint, ha egy rabszolgát felszabadítanak, majd az újra rabszolgává válik, akkor már más rabszolga lesz. Paulus több eseten keresztül viszi végig ellentétes tartalmú érvelését: a már említett rabszolga, a szétzerelt és később újfent összerakott hajó, illetve az idegen telek esetét sorakoztatja fel. Vö. BRETONE (2001) 79 és különösen 21 sz. jegyzet.

⁴⁴ *Operae* – Paul. D. 7, 7, 1 (2 ad ed.) és Ulp. D. 38, 1, 9 pr. (34 ad Sab.), Paul. D. 38, 1, 20 pr. (40 ad ed.). A dolog *hereditas* értelemben – Pomp. D. 26, 7, 61 (20 epist.), Scaev. D. 32, 37, 3 (18 dig.); *legatum*ként – Pomp. D. 30, 48, 1 (6 ad Sab.), Gai. D. 30, 69, 5 (2 de *legatis* ad ed. pr.), Pomp. D. 33, 2, 6 (15 ad Sab.), Iav. D. 33, 6, 7, 1 (2 ex post. Lab.), Iav. D. 35, 1, 40, 4 (2 ex post. Lab.), Pomp. D. 36, 2, 22 pr. (5 ad Q. Muc.), Paul. D. 42, 2, 3 (9 ad Plaut.); a *legatum*ot tartalmazó táblák esetében – Iul. D. 30, 84, 7 (33 dig.); pénzről vagy egyes pénzdarabokról szólva – Afric. D. 30, 108, 10 (5 quaest.); a dolog mint a *possessio* tárgya – Paul. D. 41, 2, 3, 21 (54 ad ed.); tartozás értelemben – Paul. D. 42, 2, 8 (4 ad Sab.); telekre vonatkozóan – Paul. D. 46, 3, 98, 8 (15 quaest.); szolgáltatásra vonatkozóan – Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.).

2. 2. Az objektív valóság leképezése

Abban a szövegcsoporthoz, ahol az *in rerum natura esse* fordulat az objektív valóság kifejezésére szolgál, éppen az objektív valóság az, amely bizonyos szabályok alkalmazhatóságát megteremti. Ekként a valóság olyan, előzetesen már adott keretét képezi a majdan meghozandó döntéseknek, amely magát a döntési szabadságot tartja korlátban. Nem a szabadság korlátozásáról van szó, hiszen ez a keret teremti meg annak lehetőségét, hogy egyfelől ne esetleges döntések szülessenek, másfelől pedig, hogy az így meghozott döntések ne rugaszkodjanak el a mindennapi élettől. Azért lesz ez egy szilárd kerete a döntéshozatalnak, mert az objektív valóság független attól, hogy az egyes ember tud-e róla, valamint attól is, hogy erről mi a véleménye, ekként figyelmen kívül hagyása fogalmilag kizárt. Egy elhalt *pater familias* után marad egy fiú és egy várandós feleség. Ebben az esetben a *filius* nem perelheti a *pater familias* adósaitól a kintlevőségek felét, akkor sem, ha később egyetlen fiú születik, mivel született volna több is, jóllehet a *rerum naturából* eredően annyi biztos volt, hogy egy gyerek születni fog. Ezzel szemben *Sabinus* és *Cassius* véleménye az, hogy a fiú a kintlevőségek negyedét perelheti, mivel akár az is meglehet, hogy három gyerek születik majd. Nem alap nélküli az a meglátás, hogy mind *Paulus*, mind pedig *Sabinus* és *Cassius* egyaránt a saját konkrét tapasztalataikra alapították véleményüket, éppúgy, mint *Iulianus* egy másik esetben. Az ő elképzelése szerint a születésig csak akkora hányadot lehet követelni a kintlevőségekből, amekkora hányadra feltehetően örökös lesz a fiú: vagy az egész tatózás negyedét kísérelheti meg behajtani, mert a tapasztalat szerint három gyerek születhet egyszerre, vagy a hatodát, mert öt születhet. Ez utóbbi kapcsán *Iulianus* utal *Arisztotelészre*, aki beszámol egy esetről, amikor egy alexandriai nőnek egyszerre öt gyereke született, és a jogász – mint írja – ennek az esetnek a valóságtartalmáról személyesen győződött meg Egyiptomban.⁴⁵ Mindebből látható, hogy megoldhatatlan problémát jelent az egyes jövőbeli események előre látása, amivel a római jogászok is tisztában voltak.⁴⁶ Ezekben az esetekben azonban sokkal inkább arról van szó, hogy amikor a jogász véleményt mond, akkor a jogászi véleményét valamilyen, a külvilágból származó tapasztalati megfigyeléssel támasztja alá. Ekként nem fogadható el maradéktalanul *Bretone* azon meglátása, hogy amint bizonyos események, mint amilyen például egy földrengés, nem jelezhetők előre, ugyan-

⁴⁵ Paul. D. 5, 1, 28, 5 (17 ad *Plaut.*) és *Iul. D.* 46, 3, 36 (1 ad *Urs. Ferozem*). Vö. WOLFGANG WALDSTEIN: *Saggi sul diritto non scritto*. Milano, 2002. 24.; *BRETONE* (2001) 119.

⁴⁶ A fentiekhez hasonló esetet mutat be *Ulpianus* (*Ulp. D.* 38, 16, 3, 9-10 [14 ad *Sab.*]): ha egy gyerek az apa halálakor még nem született meg, akkor a XII táblás törvény szerint az agnát rokonoknak meg kell várnuk a születés idejét; mi több, a vele azonos fokon álló rokonok osztoznak vele az örökségben. A konkrét esetben felmerült kérdés az volt, hogy hogyan kell számítani az örökség egy főre eső hányadát. A probléma – a fentiekhez hasonlóan – abból adódik, hogy egyetlen szülésből akár több gyermek is születhet. *Ulpianus* akként foglal állást, hogy ha egy nő biztosan állította, hogy várandós, jóllehet nem volt az, akkor a már megszületett gyermek lesz az egész hagyaték örököse, hiszen tudta nélkül is öröksé válik. Ebből pedig az következik, hogy ha időközben a már megszületett gyerek meghal, a teljes hagyaték az ő örökösére vagy örökösire száll át. Létezik ugyanakkor lényegileg ellentétes állásfoglalás is az osztályra bocsátással kapcsolatban (*Paul. D.* 37, 6, 2 pr. [41 ad ed.]); vö. *BRETONE* (2001) i. m. 119–120.

így lehetetlen teljes bizonyossággal előzetesen megállapítani, hogy egy gyerek fog-e születni, vagy egynél több.⁴⁷ Igaz az, hogy a természetre, amely egyébként önmagában értelmes rendet hoz létre, jellemző valamiféle kiszámíthatatlanság is.⁴⁸ Ám ebben az esetben nem az a helyzet, hogy a természet – az immanens rend mellett – kiszámíthatatlan, sokkal inkább arról, hogy az emberi megismerés véges, illetve tökéletlen; a megismerés, amelyhez éppen az ember ösztönös értelmén keresztül vezet az út.⁴⁹ Ehhez képest tehát Bretone azon elgondolása, hogy természet egy immanens tervet hordoz magában, amelyet folyamatosan érvényre juttatva tesz nyilvánvalóvá, és csak rajtunk áll, hogy a konkrét esetben figyelmen kívül hagyjuk-e, valamely más megítélésre vagy feltevésre hagyatkozva, egyáltalán nem fogadható el.⁵⁰ Hiszen saját maga is elismeri, hogy az egyetemes természetben van egy soha át nem hágható törvény (recta ratio), vagyis a természet szerinti élet egyszersmind az érnyes életet is jelenti,⁵¹ akkor a minduntalan figyelmen kívül hagyott és nyilvánvalóvá tett tervet, amely a recta ratió alapul, vagy felismerjük, vagy sem. Ennyiben áll egyszersmind a természet kiszámíthatatlansága is.

Ulp. D. 13, 5, 16, 3 (27 ad ed.)

Ergo si non stetit per actorem, tenet actio, etiamsi per rerum naturam stetit: sed magis dicendum est subveniri reo debere.

A praetori edictum rendelkezése szerint keresetet ad a praetor, amennyiben nyilvánvaló az, hogy aki pénzfizetésre szóló kötelezettséget vállalt, e kötelezettséget nem teljesítette, és a felperesnek sem róható fel a vállalt kötelezettség teljesítésének elmaradása.⁵² Ehhez kapcsolódik Ulpianus megjegyzése, amely szerint, ha nem a felperesen múltott a teljesítés sikere, a praetor megadja neki a keresetet, még abban az esetben is, ha a teljesítés lemaradása a rerum naturának tudható be, vagyis abban az esetben is perelhet a felperes, ha a másik felet a körülmények akadályozták abban, hogy teljesítsen. E helyütt tehát a rerum natura olyan objektív körülményeket jelöl, amelyekre az adósnak nincs ráhatása. Ulpianus azonban hozzáteszi mindehhez, hogy véleménye szerint kimentési lehetőséget kell biztosítani az adós számára.

Paul. D. 45, 1, 73pr. (24 ad ed.)

Interdum pura stipulatio ex re ipsa dilationem capit, veluti si id quod in utero sit aut fructus futuros aut domum aedificari stipulatus sit: tunc enim incipit

⁴⁷ BREONE (2001) i. m. 119.

⁴⁸ BREONE (2001) i. m. 115–116.

⁴⁹ Ehhez lásd WOLFGANG WALDSTEIN: *Teoria generale del diritto. Dall'antichità ad oggi*. Pontificia Università Lateranese, 2001, 33–41.

⁵⁰ Vö. BREONE (2001) i. m. 120: „La natura [...] reca un progetto dentro di sé, e lo rende chiaro attuandolo. Siamo noi a ignorarlo nel caso concreto, e perciò ricorriamo a qualche calcolo o ipotesi.”

⁵¹ BREONE (2001) i. m. 117.

⁵² Vö. Ulp. D. 13, 5, 16, 2 (27 ad ed.). A szövegrekonstrukció vonatkozásában lásd OTTO LENEL: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, 1927³. 247–252. Lenel úgy véli, hogy a neque solvere neque fecisse fordulat egy, az edictum másolása során keletkezett hiba eredménye. Részletesen LENEL i. m. 250.

actio, cum ea per rerum naturam praestari potest. sic qui carthagini dari stipulatur; cum romae sit, tacite tempus complecti videtur; quo perveniri carthaginem potest. item si operas a liberto quis stipulatus sit, non ante dies earum cedit, quam indictae fuerint nec sint praestitae.

A Paulus által bemutatott példa szerint előfordulhatnak olyan esetek, amikor maga a stipulatio, illetőleg annak teljesítése késedelmet szenved. Ilyen lehet, amikor valaki méhmagzatra tekintettel vagy jövőbeli gyümölcsre, vagy megépítendő épületre stipulál. Ilyen esetekben az igény akkor jön létre, amikor rerum natura szerint mód nyílik a teljesítésre. Ennek a véleménynek a körében jól látható, hogy az in rerum natura esse kifejezés nem csupán valaminek a létezését jelöli, nem arról van szó, hogy az említett stipulációk létrejöttek-e, vagy sem, hanem arról, hogy a stipulációba foglalt normatív kötelezettségvállaláshoz képest mikor válik lehetővé ennek materiális teljesíthetősége. Ez a materiális teljesíthetőség viszont attól függ, hogy a külvilágban milyen konkrét helyzettel állunk szemben. Ha tehát valaki azt vállalja, hogy Karthagóban lesz köteles fizetni, jóllehet ő Rómában van, akkor okszerű, hogy az ekként vállalt kötelezettség akkor teljesíthető, ha a kötelezettséget vállaló személy valamilyen módon eljut Karthagóba. Következésképpen a per rerum naturam praestari postest fordulat a konkrét helyzet objektív valóságát jeleníti meg: aki nincs Karthagóban, annak el kell utaznia oda, annak érdekében, hogy a vállalt kötelezettsége normatív szempontból egyáltalán kérdezhetővé váljék. Lényegileg ugyanebbe a körbe tartozik a lehetetlenre kötelező bírói ítélet, a lehetetlenre vonatkozó kötelezettségvállalás, valamint egy időtűzéshez kötött szolgáltatás idő előtti követelése is.⁵³ A hivatkozott esetekben az objektív valóság meghatározottsága vagy materiális alapú (lehetetlen szolgáltatás), vagy normatív kötődésű (bírói ítélet, kötelezettségvállalás időtűzéssel). Összességében elfogadható egy olyan állítás, hogy minden ilyen esetben szükséges felismerni azt, ami természeténél fogva lehetetlen.⁵⁴ Nem mindegy azonban, hogy az alapul szolgáló objektív valóság – amelyhez mérten állítható valamiről, hogy lehetséges, vagy lehetetlen – az embert körülvevő világ valósága, vagyis „a halak úsznak, a madarak repülnek” szabályossága, vagy a normatív rend, azaz az „uti lingua nuncupassit”, valósága. Az utóbbi esetben ugyanis nem arról van szó, hogy a minket körülvevő világ rendjén lehetetlen a vállalt szolgáltatás idő előtti követelése, hiszen az ilyen kötelezettségvállalások – persze a felek konszenzusán nyugodva – módosíthatók, ennek hiányában a normatív rendet sérti minden olyan követelés, amely határidő előtt fogalmazódik meg.⁵⁵

⁵³ Vö. Paul. D. 49, 8, 3 pr – 1 (16 resp.), Ulp. D. 50, 17, 135 (23 ad ed.), Cels. D. 50, 17, 186 (12 dig.). Mindez azzal együtt igaz, hogy az Ulpianus-hely egyfelől a konkrét dolog létezésének hiányáról szól, és csak ennek figyelembe vételével együtt értelmezhető a teljes szöveg akként, mint amely az objektív valóságot tükrözi.

⁵⁴ Vö. BREONE (2001) i. m. 267.

⁵⁵ Látni kell ugyanakkor, hogy a normatív rend megsértése okán lehetetlen vállalás példájában nem másodrendű, csak más jellegű lehetetlenségről van szó. Ekként tehát Breone alapvetően sarkos meglátása elfogadható, jóllehet a konkrét helyzetek ennél árnyaltabbak is lehetnek.

2. 3. RERUM NATURA MINT SPECIFIKUS JELLEMZŐ

Az utolsó szövegcsoportban a rerum natura (illetve a natura rei) az egyes dolgok különleges jellemzőjét, speciális természetét írja le. Ennek a csoportnak közös jellemzője – figyelembe véve a dolgozat elején szereplő összesítő táblázatot is – az, hogy egyetlen olyan szöveget sem lehet itt elemezni, amely tisztán(!) ebbe a csoportba tartozhatna. A csoporttal kapcsolatos illetén problémát a kategorizálás során maga Waldstein is érezhette, hiszen többször hivatkozott munkájában az ezzel a témával foglalkozó rész címében ugyan a rerum natura fordulatra utal, a hivatkozott és elemzett forrásokban azonban már nem általánosan szerepel ez a kategória, hanem „aprópénzre váltva”, vagyis a kifejezés ’res’ tagját a hivatkozott esetek konkretizálják. Ennek legjobb példája az egyik idézett Paulus-szöveg princípiuma, amely szerint három indoka lehet annak, hogy egy alacsonyabban fekvő telek alárendelt egy magasabban fekvő teleknek.⁵⁶ Ezek pedig a törvény, az ingatlan természete, valamint nagy múlttal rendelkező, éppen ezért törvény erejével bíró szokás vagy gyakorlat. Waldstein szerint érdekes a natura loci fordulat mikénti elhelyezése, ami arra enged következtetni, hogy az ingatlan természetes fekvése törvény, illetve az időmúlással megalapozott jogállapot hiányában veendő figyelembe. Ekkor is azonban csak akként, hogy mi az a mérték, amelyet az alacsonyabban fekvő telek a magasabban fekvő telekről lefolyó vízből „kezelní” tud anélkül, hogy emberi beavatkozásra lenne szükség, vagyis annak mutatója, hogy hol húzódik a természetes vízátfolyás határa, amelynek elviselésére az alacsonyabban fekvő ingatlan tulajdonosa köteles.⁵⁷

Eltételezve azonban ezektől a szövegektől, az említett táblázat is jól példázza, hogy a harmadik kategóriának legfeljebb csak a vitatható besorolású helyek esetében lehet jelentősége, akként, hogy más csoportokba sorolással versengő minősítést is lehetővé tesz. Egyszersmind az is látható, hogy a rerum natura illetén értelmezése már túlmutat a nyelvi-formai alapon álló elemzés határain, ez azonban magát a csoportosítást nem teszi megalapozatlanná.

2. 4. A VITATHATÓ BESOROLÁSÚ FORRÁSHELYEK

Az ebben a körben említésre kerülő szövegekben közös, hogy bár a rerum natura ezeken a helyeken határozottan fejezi ki valaminek a létezését, vagy a létezés hiányát, esetleg az objektív valóságra is láthatóan utal, mégis tulajdonítható az egyes szövegeknek olyan, másodlagos – nem belemagyarázott – értelem is, amely alapján elgondolkodtató lehet, hogy ezek a szövegek a jelzettekén túl egy másik szövegcsoportba is soroltassanak. Ezt számításba véve a feltételezett konkurencia az alábbi összeállításban fordulhat elő: az első és a második csoport (létezés – objektív valóság kifejezése), az első és a harmadik csoport (létezés – speciális jellemző), valamint a második és harmadik csoport (objektív valóság kifejezése – speciális jellemző) közötti besorolás lehet kérdéses.

⁵⁶ Paul. D. 39, 3, 2 pr. (49 ad ed.): *In summa tria sunt, per quae inferior locus superiori servit, lex, natura loci, vetustas: quae semper pro lege habetur, minuendarum scilicet litium causa.*

⁵⁷ Részletesen lásd WALDSTEIN (1976) 37. és 39. Ellentétes nézetet képvisel HORÁK i. m. 280.

2. 4. 1. AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK CSOPORT KÖZÖTTI LEHETSÉGES KONKURENCIA

A vitatható besorolású forráshelyek között ebben a csoportban első helyen szerepeltethető Iavolenus egy véleménye.

Iav. D. 33, 6, 7, 1 (2 ex post. Lab.)

“lucio titio tritici modios centum, qui singuli pondo centum pendeant, heres dato”. ofilius nihil legatum esse, quod et labeo probat, quoniam eiusmodi triticum in rerum natura non esset: quod verum puto.

Az esetben szereplő hagyományrendelés értelmében az örökagyó örököse köteles Lucius Titius részére 100 modius gabonát adni, amelynek mindegyike, tehát minden egyes modius, egyenként 100 pondust nyom”. A jogász Ofilius, és a vele azonos álláspontot képviselő Labeo nézetére hivatkozik, akik szerint ilyen legatum nem képzelhető el, mivel ilyesfajta gabona nem létezik: egy véka gabonába 100 pondus nem fér bele – ez a konkrét esettől függetlenül igaz: az objektív valóság az, hogy ezek a mértékek a hagyományrendelésben írottakkal egyezően nem feleltethetők meg egymásnak. Ekként a *rerum natura non esset* nem csupán azt jelenti, hogy nem létezik, hanem egyzersmind azt is, hogy a kikötés abszurd, és nemléte éppen az abszurditásból következik. Ehhez a kérdéshez hasonló Ulpianus egy általánosabb megfogalmazású kijelentése, amely szerint mindaz, aminek vagy lehetetlen a szolgáltatása, vagy amely nem létezik, az a szerződésben nem írotnak tekintendő.⁵⁸ A szöveg kategorizálása távolról sem egyszerű: egyfelől igaz, hogy utal a szöveg a tényleges létezés hiányára (*ea [...] quae in rerum natura non sunt*), ebből a szempontból tehát a waldsteini elhelyezés érthető. Azonban a szöveg másik fordulata (*quae dari impossibilia sunt*) az átadás lehetetlenségére mutat, amelynek végeredménye ismét az, hogy *ea in rerum natura non sunt*, vagyis a kikötés abszurditása okozza a létezés hiányát. Ebből következően ez a szöveg a kategorizálás során akár két csoportba is kerülhetett volna, hiszen az objektív valóságot leíró tartalma mellett is lehet érvelni.

2. 4. 2. AZ ELSŐ ÉS A HARMADIK CSOPORT KÖZÖTTI LEHETSÉGES KONKURENCIA

Az *operae* kérdése kapcsán főként Ulpianus egy rövid megállapítására szokás hivatkozni, azonban ehhez elengedhetetlenül kapcsolódik egy másik, ezzel lényegében egyező tartalmú szöveg Paulustól.

Ulp. D. 38, 1, 9 pr. (34 ad Sab.)

Operae in rerum natura non sunt.

Paul. D. 7, 7, 1 (2 ad ed.)

Opera in actu consistit nec ante in rerum natura est, quam si dies venit, quo praestanda est, quemadmodum cum stipulamur “quod ex arethusa natum erit”.

⁵⁸ Ulp. D. 50, 17, 135 (23 ad ed.): „*Ea, quae dari impossibilia sunt vel quae in rerum natura non sunt, pro non adiectis habentur*”.

A szövegek szerint opera alatt valamilyen emberi cselekvést kell érteni, azonban ez nem bármiféle cselekvést, tevést jelent: opera csak akkor lesz egy cselekvés, ha annak teljesítési ideje eljött; ezt megelőzően azonban nem létezik, mint opera: a teljesítési idő eljötté avatja az egyszerű emberi cselekvést számon kérhető kötelezettséggé. Eként a teljesítési idő eljöttével válik az egyszerű cselekvés jogi szempontból létezővé (*in rerum natura est*), tehát követelhetővé is, ez avatja tehát a cselekvést meghatározott jellegűvé, amely különleges, jogi szempontból is releváns jellemzőkkel bír.⁵⁹ Eként az emberi cselekvés speciális minőségét írja le itt az *in rerum natura esse* kifejezés, ebből adódóan mindkét szöveg – bár kétségtelen, hogy első tekintetre az első csoportba tartozónak tekinthetők – nem minden alap nélkül veti fel annak lehetőségét, hogy a harmadik kategóriába soroltassanak. Hiszen a szövegek ilyen érteleme szerint a cselekvés már megvan, csak idő előtt nem minősül az operae körébe tartozónak.

2. 4. 3. A MÁSODIK ÉS A HARMADIK CSOPORT KÖZÖTTI LEHETSÉGES KONKURENCIA

Már korábban, az *in rerum natura* kifejezés rabszolgákhoz kötődő előfordulásának vizsgálata során szükséges volt idézni egy Gaius-helyet, amely szerint a rabszolganő gyermeke nem minősül gyümölcsnek. Ehhez némiképp hasonló érvelést követ Iavolenus véleménye, amelyben a kérdés az, hogy amennyiben valaki bilincsbe ver egy szabad embert akként, hogy őt birtokolja, vajon ezáltal birtokolni fog-e mindent, amit a bilincsbe vert ember a birtokában tart.

Iav. D. 41, 2, 23, 2 (1 epist.)

Item quaero, si vinxero liberum hominem ita, ut eum possideam, an omnia, quae is possidebat, ego possideam per illum. respondit: si vinxeris hominem liberum, eum te possidere non puto: quod cum ita se habeat, multo minus per illum res eius a te possidebuntur: neque enim rerum natura recipit, ut per eum aliquid possidere possimus, quem civiliter in mea potestate non habeo.

A jogász rámutat arra, hogy szabad embert nem lehet birtokolni, ebből adódóan az sem kerül az őt megbéklyózó birtokába, ami a szabad emberé, mivel a *rerum natura* szerint olyan személy által, aki felett nem áll fenn civiliter hatalom, semmit sem lehet birtokolni. Következésképpen ebből a szövegből is egy olyan elgondolás érződik ki, amely azt hangsúlyozza, hogy nem pusztán a szabad ember feletti birtok nem létezik, hanem azért nem állhat szabad ember egy másik személy birtokában, mert ez abszurd; nem felel meg az objektív valóság követelményének. Mindez eddig a pontig teljességgel érthető is, azonban felvetődik egy további kérdés is, amely kérdés némiképp a már említett Gaius-szöveg záró fordulatát idézi. Ott Gaius akként foglalt állást az ember és a gyümölcs elválasztásának kérdésében, hogy a gyümölcs célja, hogy az emberek hasznára váljék. Vagyis Gaius gondolatban két csoportra bontja az esetében szereplő

⁵⁹ Ezzel lényegében egyezően lásd Waldstein álláspontját is, aki azonban még ezen is túlmegy: állítása szerint az opera megjelöléssel illetett cselekvés létezése attól függ, hogy maga a cselekvés lefedi-e a jogi kötelezettség tartalmát. Vö. WALDSTEIN (1976) 33. és sk. Ezzel ellentétesen BREONE (2001) i. m. 271.

releváns elemeket: emberek és gyümölcsök, és mindkettő célja és szerepe az objektív valóságot tükrözni szándékozó világban attól függ, hogy a természet milyen attribútumokkal ruházta fel ezeket egyenként. Hangsúlyozni kell, hogy a gondolati elválasztás megtétele nem különleges jogászi bravúr, sem pedig jogászi csúrcsavar: olyan alapvető gondolati sémáról van szó, amely az ember gondolkodásának természetes velejárója.⁶⁰

Hasonló a helyzet azon gyermekek öröklése kérdésében is, akiknek apja elveszítette a polgárjogát.

Alf. D. 48, 22, 3 (1 epit.)

Eum, qui civitatem amitteret, nihil aliud iuris adimere liberis, nisi quod ab ipso perventurum esset ad eos, si intestatus in civitate moreretur: hoc est hereditatem eius et libertos et si quid aliud in hoc genere repperiri potest. quae vero non a patre, sed a genere, a civitate, a rerum natura tribuerentur, ea manere eis incolumia. itaque et fratres fratribus fore legitimos heredes et adgnatorum tutelas et hereditates habituros: non enim haec patrem, sed maiores eius eis dedisse.

Olyan jogot öröklés által egyik gyermek sem szerezhethet, amely jogosultság átháramlásának az lett volna a feltétele, hogy az apa polgárként haljon meg. Minden más azonban, amely az apa polgárjogának lététől vagy nemlététől függetlenül objektíve megmarad (nemzetségben meglévő hely, lakóhely), illetőleg ami a rerum natura okán háramlik rájuk, az teljes egészében az övék marad, hiszen mindez az őseiktől háramlott rájuk.⁶¹ E helyütt tehát az objektív valóság leképezésén túl az 'a genere, a civitate, a rerum natura tribuerentur' fordulat arra is utalhat, hogy az öröklés által megszerzett jogosultságok specifikus jellegűek; éppen eredetükből adódóan kerülhet sor ezek körében öröklésre, attól függetlenül, hogy az apa a polgárjogát elveszítette.

3. A kimaradó szöveghelyek

Léteznek még olyan szövegek, amelyek eddig nem kerültek említésre, jóllehet csoportba osztásukra sor került. Ennek oka pedig az, hogy ezek a szövegek – az eddigi-ektől eltérően – nem a tényálláshoz kötődnek, hanem annál tágabb normatív keretet jelentenek. A legjobb, a Digestában szereplő példa e helyütt Celsus egy sommás megállapítása:

⁶⁰ Vö. MARCUS AURELIUS: *Elmélkedések* 3, 11: „...minden dolgot, ami eszedbe jut, határozz meg, és írd le pontosan, hogy világosan lásd, milyen az lényegében, a maga meztelen valóságában, egészében, minden szempontból, hogy beszámolj magadnak róla, mi a neve, hogy hívják alkatrészeit, melyekből összeállt, melyekre majdan széthullik”. Lásd MARCUS AURELIUS: *Elmélkedések*. Ford. Huszti József. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1991.

⁶¹ Bretone a konkrét esetben az etikai-jogi naturalizmus megjelenését látja; az esetben említett jogosultságok között – eredetükből adódóan – hierarchikus viszonyt tételez fel. Bemutat olyan esetet is (Mod. D. 38, 10, 4 pr. [12 pand.], amikor a vérrokonság foka, illetőleg maga a vérrokonság függ a rerum naturától; vö. BRETONE (2001) i. m. 120.

Cels. D. 50, 17, 188, 1 (17 dig.)

Quae rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt.

Lényegében arról van szó, hogy ami a dolgok természeténél fogva tilos, arra törvény nem hatalmazhat fel. A principium szerint az olyan esetekben, amikor a végrendelet két, egymással ellentétes rendelkezést is tartalmaz, mindkét rendelkezés érvénytelennek tekintendő.⁶² Az idézett mondat ennek a principiumnak a folytatása, mintegy megokolása is egyben. A lex ebben a szövegben tehát nem (feltétlenül) olyan, a nép közreműködésével megalkotott szabályt takar, amely mindenkire érvényes, csupán olyat, amely legem facit inter partes – ám ha konkrét, kisszámú felek között van mód ilyen rendezésre, akkor bizvást állítható, hogy az sem jelentene tévedést, ha valaki a lex publica esetére vetítené ezt a szöveget. Mayer-Maly rámutat, hogy ebben az esetben nem arról van szó, hogy a ius naturale, vagy akár gentium és a pozitív jog közötti kollíziót feloldandó született ez a Celsus-vélemény. Az objektív valóságot képezi le, azonban akként, hogy az abszurdításra figyelmet irányító jellege itt már normatív színezetet is kap.⁶³ Ezt a normatív ízt Waldstein is komolyan tekintetbe veszi: írása a faktikus irányából fokozatosan halad a normatív irányába, amelynek betetőzése – önálló fejezetben – a ius naturale elemzése.⁶⁴

V. Következtetések

1. Waldstein írásáról, és az ez alapján alkalmazott módszerről

Az összes, a kérdéssel foglalkozó munka közül Waldstein az egyetlen, aki tüzetesen, lépésről lépésre elemzi az egyes szövegeket. Olyan kifejezett kategorizálás nincs benne, mint amelyet jelen írás elvégez, nem vitatható azonban, hogy az ötlet Waldstein gondolatvezetésének köszönhető. Nem is állítható, hogy ez a kategorizálás tökéletes lenne, ez – ismerve a római jogászok gondolkodásmódját – nem is tűzhető ki célul. Ugyanakkor az állítható, hogy ennek a – modern emberi, különösen jogászai elme számára szinte elengedhetetlen – csoportosításnak az elvégzése nem haszontalan, még akkor is, ha egyes szövegcsoportokról utóbb kiderült, hogy önállóan nem állják meg a helyüket – legalábbis a dolgotat kijelölte nyelvi-formai keretek között nem. Eme utóbbi keretek kijelölésének is volt célja, jelesül a parttalanság elkerülése. Ami pedig a harmadik csoport önálló „életképtelenségének” kérdését illeti: a negatív eredmény is eredmény, főként akkor, ha ez a negatív eredmény egy határ meghúzásának tudható be. Mindezek mellett pedig, ennek a negatív eredménynek is van pozitív hozadéka: a rerum natura körében a 'res' fordulat konkretizálható, mi több, konkretizálandó, ha az adott tényállás ezt kívánja meg.

⁶² Cels. D. 50, 17, 188 pr. (17 dig.): *Ubi pugnancia inter se in testamento iuberentur, neutrum ratum est.*

⁶³ Vö. MAYER-MALY i. m. 11.

⁶⁴ Vö. pl. „Die Natur juristischer Gebilde” alcímet; WALDSTEIN (1976) i. m. 51.

2. *A szekunder irodalomról*

Valahányszor a *rerum natura* említésre kerül a hivatkozott irodalomban, az ezzel kapcsolatos fejtegetések nagyon szűkre szabottak. Abban egyetértés van a szerzők között, hogy a fogalom a ténylegességgel, a minket körülvevő világ konkrét jelenségeivel, illetőleg ezek lefolyásával áll kapcsolatban. Az egyes szerzők munkái azonban abban a tekintetben már alapvető eltéréseket mutatnak, hogy a fogalomnak ki milyen aspektusát hangsúlyozza, vagy tartja elsődleges fontosságúnak. Kaser szerint a *rerum natura* főként dolgok tényleges létezését fejezi ki, tekintet nélkül arra, hogy az adott dolog létezése kötődik-e a jogi kérdéshez, vagy attól független.⁶⁵ Ezen túlmenően, Bretone – aki megállapítja, hogy a *rerum natura* kifejezés számos alkalommal fordul elő a forrásokban, jóllehet mindannyiszor változó jelentéssel – abban látja a jelentőségét, hogy eme fogalomra hivatkozás által válik lehetővé annak felismerése, ha valami természeténél fogva lehetetlen.⁶⁶ Ezekhez képest Mayer-Maly – miközben a *ius naturalé*t és a *rerum naturát* elemzi – élesen elválasztja a két fogalmat egymástól: a *ius naturalé*ra akkor hivatkoztak, amikor a törvénybe foglalt, vagy a gyakorlat útján érvényesülő jog által felállított maximákra, kizárólag az értelemből kikövetkeztethető szabályokra, vagy alapvető igazságossági kritériumokra gondoltak. A *rerum naturára* ellenben akkor hivatkoztak, amikor egy adott problémára valamilyen oknál fogva csupán egy lehetséges megoldás volt elképzelhető.⁶⁷ Önmagában minden meglátás igazolható; számos forrással támaszthatók alá ezek a vélemények. Egyszersmind az is látszik, hogy a *rerum naturának* a primer forrásokból leszűrhető jelentésárnyalataiból az egyes szerzők csupán egy-egy aspektust emelnek ki. Ennek legjobb példája Kaser megállapítása, aki szerint, amikor a jogászok a *rerum natura* körébe utalt, vagy éppen abból kirekesztett jelenségekhez szubjektív értékelést társítanak, akkor a *rerum natura* körébe tartozás, illetőleg az eme körből való kirekesztettség mint objektív tényező meghatározza magának az értékelésnek az irányát is, a jogász tehát ettől szabadulni nem tud.⁶⁸ Ennek azonban csak akkor van értelme, ha a *rerum naturát* akként fogjuk fel, mint a fizikai létezés nyelvi kifejeződését. Ha azonban a kifejezés arra vonatkozik egy konkrét forráshelyen, hogy valami természeténél fogva lehetséges, avagy lehetetlen, akkor – jóllehet a források alapján látható, hogy van ilyen jelentése is a *rerum natura* kifejezésnek – magához a lehetőségesség vagy a lehetetlenség tényéhez nem kapcsolható értékítélet. Mindez érthető, és nem is okoz semmiféle problémát, hiszen a hivatkozott munkák célja és elsődleges témája nem a *rerum natura* mibenlétének feltárása. Egyedül Waldstein közelítette meg akként a kérdést – bár témáját tekintve az ő írása sem közvetlenül, és nem csak a *rerum natura* kérdésével foglalkozik –, hogy forrásról forrásra haladva, szisztematikus elemzést folytat le, amelynek eredményeképpen egy teljesnek mondható, vagy legalábbis abba az irányba mutató képet tud az érdeklődő elé tárni, és ebből von le bizonyos következtetéseket. Teszi mindezt úgy, hogy az ekként

⁶⁵ KASER i. m. 59.

⁶⁶ BREZONE (2001) i. m. 267.

⁶⁷ Vö. MAYER-MALY i. m. 11.

⁶⁸ KASER i. m. 58.

levont következtetések mindössze egy jóval nagyobb gondolati rendszer részei csupán. Mi több, a rerum natura waldsteini megközelítése fokozatos: a faktikus szintjéről indul, és lépésenként közelít a pusztán normatív felé, felölelve a más szerzők által a rerum naturának egyenként tulajdonított jelentésárnyalatokat. Lehetne azt mondani, hogy akkor nincs is semmi probléma, mert Waldstein összességében ugyanúgy értelmezi a rerum naturát, ahogyan más szerzők tették, csak amíg Waldsteinnél minden aspektus megjelenik, addig más szerzőknél csak egy-egy. Összességében szemlélve a kérdést, a vázolt szituáció nyomán ténylegesen nem merül fel probléma. Mindössze annyi, hogy egy kérdés komplexitása az irodalomban másodlagossá válik. Nem állítható, hogy a rerum natura kérdése kardinális jelentőségű lenne: ténykérdés, hogy ennél jóval jelentősebb problémák is léteznek a római jogon belül. Az viszont jól látható Waldstein munkájából, hogy egy alapjában véve marginális kérdés teljességre törekvő vizsgálata hozhat olyan eredményt, amely alapján önmagában a fogalom jelentésének sokfélesége révén maga a fogalom nagyobb jelentőségre tarthat számot.

3. A rerum natura fogalmáról

Az elemzett forrásokból és a szekunder irodalom értékeléséből kitűnik, hogy a rerum natura komplex fogalom volt, még akkor is, ha csak általános használata kerül görcső alá – az egyes esetekben speciálisan megjelenő formáinak vizsgálata szétfeszítene, egyszersmind parttalanná tenne bármilyen, a kérdéssel foglalkozó vizsgálódást. Összességében megalapozott a Mayer-Malytól kölcsönözhető határfogalom kifejezés, azzal, hogy ő maga ezt a natura és a ius vonatkozásában állítja csupán.⁶⁹ Ez azonban a rerum naturára is igaz akként, hogy ez a lét-nemlét, a lehetséges-abszurd és az általános-speciális határait jelöli, némely esetben a történeti tényállás keretében, néhol azonban már ezen túlmutatva, normatív erővel. Ahhoz, hogy ez a fogalom nagy biztonsággal legyen használható, szükséges a háttérében meghúzódó sztoikus és epikureánus gondolkodás és tanok részletekbe menő ismerete, nem egy esetben azok legalább bizonyos szintű megélése. A mai jogász pozitívista, dogmatikus gondolkodásmódja életlen pengéként pattan le egy mára már letűnt világ távolról sem letűnt kulturális kincsének egyik eleméről.

⁶⁹ „Bei den römischen Juristen wird die Natur auffallend oft als Grenze des ius gesehen.” MAYER-MALY i. m. 11.

